

Cemile Zehra KÖROĞLU (*)

TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE ÇEVRE: İSLAM PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME (**)

öz

19.yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimiyle bilim ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, yeni bir dünya düzeninin arzulandığı, bu bağlamda 17.yüzyıl Aydınlanma düşüncesinden kaynağını alan inanca karşı aklı, tanrısal akla karşı insan aklını, teolojiye karşı bilimi ön plana çıkaran bir düşünce sistemini etkin hale getirmiştir. Bu dönemde bilimden sanata, üretimden tüketime kadar her alanda, geleneksel yani eski olandan uzaklaşmayı, bugüne ait, modern olana ulaşmayı hedefleyen bir anlayış vurgulanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada da 19.yüzyılda ortaya çıkan ve daha sonra kendi içerisinde de dönüşümler yaşayan bu anlayışın ortaya koymuş olduğu tüketim kültürünün çevre üzerindeki etkileri ve sonucunda meydana gelen çevresel sorunlar üzerinde durularak, bu duruma İslam dininin yaklaşım tarzı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda ilgili literatür taranarak, tüketim davranışının ve tüketiciliğin yaşadığı dönüşüm, modern dönem ve sonrası olan postmodern dönemde tüketimin bir kültür haline gelişiyile yaygınlaşan “tüket, at” mantığının çevre üzerinde yarattığı tahribat ve İslam dininin genel olarak bu duruma bakışı üzerinde durulmuştur. Çalışma neticesinde bugün bir kültür haline gelen tüketimin aslında bir ihtiyaç giderme davranışı olarak insan için zorunlu olduğu ancak tüketimin bir hazza dönüşmesi ve doyum sağlamak için her şeyin tüketilecek bir nesne olarak görülmesinin çevre üzerinde yol açtığı tahribatlar ortaya konarak İslam dininin tüketim kültürü ve çevre konusundaki prensiplerinin önemi vurgulanmıştır.

anahtar kelimeler

Tüketim Kültürü, Kapitalizm, Çevre, İslam.

abstract

Consumption Culture and Environment: An Evaluation from the Perspective of Islam

The developments in the field of science and technology emerged with the Industrial Revolution in the 19th century activated a thought system that a new world order was desired, in this regard the source of it was the idea of the 17th century Enlightenment, highlighting against the belief to the mind, the human mind to the divine mind, the science to the theology. During this period, in all areas from science to art, from production to consumption an understanding was emphasized aiming to move away from the old one that is traditional, to reach from today that is modern. In this context, in this study, it is emphasized that the effects of consumer culture on the environment emerging in the 19th century and also living transformations in itself, proved by this understanding, and environmental issues that occur as a result of it and tried to execute the approach of the religion of Islam. In this context, the relevant literature has been reviewed, and it has been emphasized that the damage of the logic of “consume and throw it away” which become widespread with the changing of consumption into a culture in the modern period and after it, the post modern period, on the environment and perspective of the religion of Islam to this situation in general. As a result of the study it has been proved that consumption which has become a culture today is necessary for the human as a behaviour of satisfying a need and destructions on the environment caused by the transformation of consumption into a pleasure and considering all things as objects to be consumed for satisfaction and the importance of the principles of religion of Islam about consumption culture and environment has been emphasized.

keywords

Consumption Culture, Capitalism, Environment, Islam.

Giriş

Sanayileşme süreci ile başlayarak bugüne kadar gelen ekonomik sistemler, sınırsız büyümeyi ve refah artışını amaçlamışlardır. Bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için de, dünya kaynaklarının kayıtsızca tüketilmesine ve yüksek miktarda atık üretilmesine neden olmuşlardır. Bu sistemlerin öngörmüş olduğu ekonomik büyüme arzusu ise, özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısında etkisini artan bir şekilde hissettirerek pek çok ekolojik sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan bu süreçte nüfus artışı, küreselleşme, bireylerin yaşam kalitelerinin artması da etkili olan öğeler arasında yer almıştır.

Bu açıdan dünyanın gelişmiş ülkelerinde yaşayanlar, çok sayıda alternatif bulunduğ u ve kendilerine her türlü rahatlığ ın ve konforun sunulduğ u bir tüketim toplumunda yaşamaktadırlar. Bu nedenle günümüz toplumlarının asıl sorunu, yaşanan ve kaynaklarının tüketilerek hızla kirliliğ e sürüklenen doğ al çevrenin nasıl korunabileceğ i ve gelecek nesillere nasıl aktarılabilirdir. Bu durumda tüketim eyleminin önemli etkileri bulunmaktadır. Bireyler, tüketim davranış larıyla, ürün tercihleriyle, doğ al çevreye zarar verebilmektedirler. Dolaş ısıyla günümüzde bir kültür haline gelen tüketim davranış ı ve bir kültür haline gelmesi üzerinde önemle durmak gerekmektedir (Karalar, Kiracı, 2011: 63-68).

Tüketim, “belirli bir ihtiyacımızı tatmin etmek için bir ürünü ya da hizmeti edinme, sahiplenme, kullanma ya da yok etme” (Odabaşı, 1999: 4) davranış ıdır. Tüketimin tanımında vurgulanan en önemli unsur ise ihtiyaçların tatminidir. (Koroğ lu, 2012: 16).

İhtiyaç, gerekli sayılan, özellikle bir kişinin, organizasyonun ya da başka bir şeyin hayatta kalabilmesi için gerekli olduğ u düşünölen bir şey olarak tanımlanabilir. Sosyal bilimlerde kullanılan ihtiyaç kavramı oldukça kapsamlıdır ve insan ihtiyaçlarına özel bir önem gösterilmektedir. Bu anlamda ihtiyaçlar, çoğ unlukla isteklerle (ya da arzularla) karşıtlık içerisindedir; ihtiyaçlar, gerekli olan şeylere işaret ederken, istekler arzulanan şeylere işaret etmektedir (Mars-hall, 1999: 324-325).

Bununla birlikte özellikle, serbest piyasa ekonomisinin ve beraberinde getirdiğ i zihniyetin dünyanın en uzak köş elerine bile hızla yayıldığ ı günümüzde ihtiyaç kavramı farklı anlamları da taş ır hale gelmiştir. Örneğ in bugün ihtiyaç kavramı, tüketim toplumlarında refah kavramı ile dayanış manın bir ifadesi olarak görölmektedir. (Baudrillard, 2004: 53). Bu bakış açısına göre ihtiyaç, tüm bireyleri refah ve bolluğ a ulaşt ırabilecek bir araçtır. Çünkü ihtiyaçlar karş ısında hiçbir ayırım söz konusu değildir. Ancak nelerin ihtiyaç olacağ ı konusunda kendiliğ inden bir süreç mevcut değildir, özellikle geliş miş ölkelerde bunu uzmanlar belirlemektedirler (Illich, 2002: 48). Bununla birlikte, tüketim toplumunda ihtiyaçlar, doğ rudan, tüketime sunulan mal ve hizmetlerin niceliğ iyle ifade edilmektedir. Bu nedenle de dünya ekonomilerindeki pazar yoğunluğ unun evrensel bir şekilde büyümesi, tatmin ile eş ya arasındaki bağı n meş ruluğ unu sağlamlaşt ırmaktadır (Illich, 2002: 33, 34).

Bu anlamda, kısaca “ihtiyaçların tatmini” olarak tanımladığ ımız tüketimin de, yalnızca gerçeğ in kendisi değil, aynı zamanda sembolik bir davranış haline gelmeye başladığı nı söylemek yerinde olacaktır (Lefebvre, 1998: 94). Bu açıdan tüketim, etkin ve kolektif bir davranış tır, bir zorlamadır. Tüketim, bir grup bütöleşmesi ve toplumsal denetim işlevi de gören bir toplumsal değerler sistemidir. Aynı zamanda bir söylemdir. Yani, çağdaş toplumun kendisi üzerine bir söz, toplumun kendisiyle konuşma tarzıdır. Bu nedenle tüketim toplumunun tek nesnel gerçeğ i, tüketme fikridir (Baudrillard, 2004: 95, 99). Tüketimin yeri ise, her

an yüz yüze olduğumuz gündelik hayattır. Örgütlenen gündelik hayat, kapalı bir devre, (üretim-tüketim-üretim)döngüsünün yaşandığı bir sistem olarak telakki edilmekte (Lefebvre, 1998: 63), tüketim toplumu da yalnızca malların ve hizmetlerin bolluğuyla değil, daha da önemlisi her şeyin hizmet olmasıyla, topluma bir ödüllendirme olarak sunulmasıyla betimlenmektedir (Baudrillard, 2004: 205). Bu bağlamda tüketim, çoğunlukla serbest pazar ekonomisinin hâkim olduğu devletlerin, küresel ölçekli şirketlerin kontrolünde yaratılan bir süreç olarak da tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla bu sürecin yaratıcısı olan kapitalizm üzerinde durmak yerinde olacaktır. Nitekim tüketim kültürünün oluşumunu kapitalizmin gelişiminden bağımsız düşünmemiz mümkün değildir.

1. Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve Çevre

Kapitalizm, öncelikle tarihsel bir toplumsal sistemdir. Kapitalizm sözcüğü ise, kapitalden türemiştir. Bu nedenle, sermayenin kapitalizmde temel öge olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. Süreç olarak değerlendirildiğinde ise kapitalizm, on beşinci yüzyıl sonlarında Avrupa’da doğup, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına gelindiğinde tüm yerküreye yayılmış olan bir ekonomik sistemin adıdır (Wallerstein, 2002: 11, 16; Foster, 2008: 13, 14). Kapitalizmin olgunlaşması ise “eğer feodalizmden kapitalizme geçiş dönemi sayılan, ekseri sermaye birikimi ya da merkantilist de denilen üç yüzyıllık dönem (1500-1800) dikkate alınmazsa, üç aşamada incelenebilir.

1. Smith, D. Ricardo, K.Marx ve J. S. Mill’in tahlilini yaptıkları; rekabete ve küçük işletmelere dayanan ve ‘kapitalizmlerin’ henüz ‘ulusal’ çerçevede, ulusal sınırlar içinde faaliyet gösterdikleri dönem (kabaca 1800-1880–1900 arası);
2. 1800’lü yılların sonuyla 1900’ların başında büyük firmaların, firma gruplarının, tekellerin ortaya çıkıp “ulusal kapitalizmlerin” dünya sahnesinde boy ölçüştüğü, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikanca ve İngilizce’de ‘Monopoly Capital’ denen dönem;
3. Transnasyoneller denilen Çokuluslu Şirketlerin büyük bir güce ve etkinliğe ulaştığı1980’lerin ve 1990’ların küresel kapitalizmi” (Başkaya, 1999: 9).

Kapitalist ekonomik sistemde, insanların kendilerini para kazanmaya adanmaları gerekmektedir. Kapitalist ekonomik düzenin yapıları, bu düzene çok uygun olan, ekonomik var olma savaşında yaşama koşullarıyla sıkı bir bağlantı içinde olan dış mallarla bir çeşit orantı içindedir (Weber, 1999: 62). Çünkü Kapitalist sistem, varlığını devam ettirebilmek için, hem bir dağıtım sistemine, hem de malları almak için yeterli kaynakları olan bir alıcılar grubuna ihtiyaç duyar. Ayrıca, bu satıştan kâr elde edilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda kapitalist üretim sisteminin üç önemli özelliği bulunmaktadır. Öncelikle, Kapitalizmin yüzü büyümeye dönüktür. Düzenli bir büyüme oranı,

kapitalist bir ekonominin sağlığı için vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. Çünkü kapitalist ekonomide kârı mümkün kılan ve sermaye birikiminin sürdürülmesini sağlayan büyümedir. İkinci olarak, gerçek değerlerde artış, canlı emeğin üretimde sömürülmesine dayanır. Kısacası, Kapitalizm, sermaye ile emek arasında bir sınıf ilişkisi üzerinde yükselmektedir. Son olarak ise Kapitalizm, teknolojik ve organizasyonel bakımdan zorunlu olarak dinamiktir (Harvey, 1999: 205).

Bu ilişkiler çerçevesinde kapitalizmin nazari temeli olan liberalizm, insanı bütün kutsiyetinden sıyırmış, iştihalarından başka kanun tanımayan, homo economicus, yani en az gayret ve emekle en çok kazanç sağlamaktan başka amaç gütmeyen, bir varlık haline getirmiştir (Meriç, 1988: 9-13). Nitekim liberal düşüncede, her girişimci kendi çıkarının, yani mümkün en büyük kârın peşindedir. Girişimleri, iktisadi bir hesabın sonucudur. Aynı zamanda, liberal ideolojide girişimci, bir toplum ve kültür yaratıcısıdır: Şöyle ki, bir nesneye veya bir hizmete çağdaşlarının duyduğu “gizli ihtiyacı” keşfetme dehasına sahiptir; Buna ek olarak girişimci, “kendilerinde olan en iyi şeyleri toplum için seferber eden ve topluma “yaratıcı itkiler” vererek toplum üzerinde güçler elde edenlerden biridir (Gorz, 1995: 160). Kapitalist girişimcilik ise, bununla da kalmamış, modern toplumsal yaşamı, geleneksel dünyanın kurumlarından kopartma işinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde kapitalizm, rekabetçi ekonomik girişim ve genelleşmiş metalaştırma süreçleri arasında kurulmuş bağları dolayısıyla yapısal olarak çok devingendir. Kapitalist ekonomi, hem içsel hem de dışsal olarak (ulus devlet alanının içinde ve dışında) aslen istikrarsız ve huzursuzdur. Kapitalizm içindeki tüm ekonomik yeniden üretim, “genişlemiş yeniden üretim” dir; çünkü ekonomik düzen, çoğu geleneksel sistemde olduğu gibi az çok bir statik dengede kalamaz. Bu nedenle bugün de dünya ekonomisindeki ana güç merkezleri kapitalist devletlerdir; bunlarda kapitalist ekonomik girişimcilik (içerdiği sınıf ilişkileriyle birlikte) asıl üretim biçimidir (Giddens, 1998: 72).

Bu devletlerde kıtlıktan bolluğa, yetersiz üretimden dev boyutlu bir tüketim geçiş süreci yaşanmaktadır. Yoksunluktan, kullanım hakkına sahip olmaya; kısırlı ve sınırlı gereksinimleri olan “insandan”, çok sayıda ve (eylem ve yararlanma kapasitesi bakımından) zengin gereksinimlere sahip “insan” a geçiş vardır (Lefebvre, 1998: 71-72). Bu açıdan bu dönemde herkes tüketici durumundadır. İnsanlığın ilerlemesi için ise en büyük umudun ekonomik büyüme olduğu inancı yaygındır. Yeryüzünün “taşıma kapasitesi” nin sonsuza kadar genişletilebileceği varsayılmaktadır (Elwood, 2002: 85). Bundan dolayıdır ki kapitalist toplumlar da, bu metalaşma sürecinin neticesinde, her şeyin fetişist bir bakış açısıyla “meta”ya bağlandığı toplumlar haline gelmişlerdir. “Tüketim kültürü” de, değişen kapitalist değerlerin hâkim olduğu, sürekli daha fazla kazanmaya endeksli bu tür toplumlarda ortaya çıkan bir kültürdür (Koroğlu, 2012: 28).

Böyle bir toplumda tüketim ulaşabilme, dağıtım ve kültürel kaynaklara bağlıdır. Kültürel kaynaklarla açıklanmak istenen kavram ise, para ve zevktir.

Tüketim toplumunun kültürü olan tüketim kültürü, aynı zamanda maddi kültürün bir uzantısı olduğu gibi, zaman ve çalışma koşullarının değişimi ile yakından ilgilidir (Odabaşı, 1999: 24, 27). Aynı zamanda tüketim kültürü, yarışmacı serbest piyasa koşullarının arz –talep dengesinin talep aleyhine bozulması, bir anlamda arzın dayatmaya dönüşmesi anlamına gelmektedir (Kozakoğlu, 1999: 59, 60). Çünkü tüketim kültürünün ideolojisi, etkin “insan” imajını silerek yerine mutluluğa ulaştıracak şey olarak, en üstün akılcılık örneği olarak, gerçeğin ve idealin özdeşleşmesi olarak tüketici imgesini geçirmiştir. Bu görüntü içinde önem taşıyan şey, tüketici ya da tüketilen nesne değil; tüketicinin, tüketme sanatı haline gelmiş olan tüketme davranışının sunumudur (Lefebvre, 1998: 61). Buradan tüketim kültürünün, “halkın pasif, ilgisiz ve atomize bir şekilde çoğaldığı, geleneksel sadakat, bağ ve ortaklıkların ya gevşediği ya da tamamen çözüldüğü, açık ve seçik çıkar ve görüşleri temsil eden tutarlı grupların yok olduğu ve içindeki insanların tıpkı tükettikleri ürün, eğlence ve değerler gibi kitlel şekilde üretilen birer tüketici haline geldikleri, görece rahat, yarı-refah, yarı – polis toplumu” (Swingewood, 1996: 29) olarak nitelendirilmekte olan kitle toplumlarının kültürü olarak ifade edilen kitle kültürü ile eş anlamlı olmadığını görmekteyiz.

Bu açıdan günümüzde ABD’nin kültürü yani Mc Donalds’ın, Coca Cola’nın, dayanıklı tüketim mallarının, rahat, konforlu, refah ve bolluk içerisindeki bir yaşamın ifadesi olarak görülen tüketim kültürü, ileri derecede sanayileşmiş Batı ülkeleri başta olmak üzere küreselleşmenin de etkisiyle kısa sürede yerel ölçekte de etkili olmuştur. Bu durumdan ülkemiz de nasibini almıştır (Köroğlu, 2012: 31).

Öyleyse bu artışın nedeni ortaya koyulmalıdır. Tüketim artışının neden sürmekte olduğuyla ilgili iki grup açıklama söz konusudur. Üretim yönlü ve tüketim yönlü açıklama. Üretim yönlü açıklama, üretimde meydana gelen değişimlere bir cevap olarak talepteki artışı açıklar. Bu değişimin bir yolu, üretimde maliyetlerin düşmesi ve seri üretim sonucunda daha ucuza mal edilen ürünlerin tüketiciler tarafından daha fazla talep edilmesidir. İkincisi ise, tüketiciye yönelik yeni tekniklerle daha işlevsel, hayatı kolaylaştırıcı ürünlerin piyasaya sürülmesidir. Tüketim yönlü açıklama ise, tüketim kültürü, tüketici tutumları gibi bağımsız değişkenlerin talepteki gelişmeye neden olduğunu ileri sürer. Nitekim her bir ürünün işlevinin dışında sembolik bir anlamının olduğu tüketim kültüründe, kitle iletişim araçları, moda ve reklâmların etkisiyle, dönemsel olarak bazı ürünlerin tüketim taleplerinde artış görülmektedir (Durakbaşa, Cindoğlu, 2003: 92).

Bu doğrultuda, toplumun tüm kesimlerini alışverişe özendiren bu durum, sadece ekonomik durumları iyi olanları değil, yoksullar için de sürekli olarak tüketimi zorunlu kılmaktadır. Böylece, aşırı tüketimden uzak bir şekilde, elde mevcut olanla idare etmek, sadece orta halli tüketici için değil, aynı zamanda yoksullar için de imkânsız bir hale gelebilmektedir (Illich, 2002: 11). Sonu-

cunda tüketim kültürünün giderek yaygınlaşması ve tüketimin aşırı boyutlara ulaşması, toplumsal yaşama müdahale etmekte ve yaşamak için tüketen değil, tüketmek için yaşayan, değerlerden yoksun bir toplum ortaya çıkarabilmektedir (Köroğlu, 2012: 33). Nitekim birey kimliğini geliştiren ilişkilerde bu şekilde tüketim kalıplarını ön plana çıkarırsa, insanların var olabilmek, farklı olabilmek için, her şeyi mubah gören bir anlayışla servet avcılığına kapılmaları da normal karşılanmalıdır (Kozakoğlu, 1999: 125).

Tüketim kültürünün etkileri bununla da sınırlı kalmamaktadır. Tüketim kültürü, günlük olaylara yönelik insan tepkilerini de standartlaştırmaktadır. Diller ve inançlar hala farklı gibi görünse de, insanlar tamamen birbirlerine benzer hale gelmektedirler. Örneğin, dünyanın her neresinde olursa olsun, pek çok genç Mc Donalds hamburgerleriyle beslenmekte, Coca Cola içmekte, dev alışveriş merkezlerinde alışveriş etmekte, aynı pop şarkıcılarını, aynı sinema sanatçılarını idolleştirmektedirler. Çünkü gelişme, bütün toplumlar üzerinde aynı etkiyi yapmaktadır (Illich, 2002: 11).

Tüketim kültürünün olumsuz etkilerinden biri de: tüketim kültürünün oluşmasında önemli faktörlerden birisi olan endüstrileşmenin toplumsal hayatı olumsuz yönde etkilemesidir. Aşırı endüstrileşme insanları, kullandıkları aletlere bağımlı hale getirmekte, bilgi, iletişim ve teknolojideki profesyonel hiyerarşinin zirvesinde bulunanları zenginleştirmekte, dev gelir farklılıklarına neden olabilmektedir. Aynı zamanda, teknolojinin, üretici güçlerle birlikteliği, toplumun özgürlükler ve haklar dengesine yansımaktadır. Haklar, eşya sahibi olmayı sağlayan yolu korurken, özgürlükler de kullanım değerlerini korumaktadır. Nasıl ki eşyalar, kullanım değeri üretme imkânını ortadan kaldırmakta ve yoksullaştırıcı bir zenginliğe dönüşebilmekteyse, aynı şekilde, hakların profesyonellerce belirlenışı de özgürlükleri ortadan kaldırmaktadır. Bu, Marx'ın yabancılaşma kavramıyla ifade ettiği durumdur (Illich, 2002: 75).

Bununla birlikte tüketim kültürü dünyanın ekolojik dengesini de alt üst etmektedir. Arazi ve arsa spekülâtorleri tarafından yağmalanan kentler, alanların yollar ve arabalar tarafından istila edilmesi, hava ve suyun kirletilmesi, ormanların ve tarihi eserlerin asit yağmurlarına maruz kalması, biriken her türlü zehirli atıklar, dünyanın nükleer silahlarla tehdit edilmesi, güneş ışınlarının zararlı etkilerine karşı koruma sağlayan ozon tabakasının klorla tahrip edilmesi, ortalama atmosfer ısısını artıran ve iklim koşullarını alt-üst eden "sera etkisi" vb. Sonuçları hemen ortaya çıksın ya da çıkmayın, bütün bunlar yaşam kalitesini, insan sağlığını daha da ötede insanların varlığını tehdit eden, nedenlerini kapitalist gelişmenin ve beraberinde getirdiği tüketim kültürünün karakterinde aranması gereken zararlar arasındadır (Gouverneur, 1997: 125).

Nitekim kapitalist dünya ekonomisinin doğuşuyla, insanlık ile doğa arasında mevcut olan denge, eski haline dönemeyecek bir biçimde değişikliğe uğramıştır. Yeni olan bu üretim sistemi toplumun doğaya doğrudan bağımlılığını ve

dolayısıyla ekolojik çöküş tehdidini azaltırken, aynı zamanda çok geniş kapsamlı bir çevre yıkımına da yol açmıştır. Örneğin kapitalizmin merkantilist aşamasını karakterize eden ekonomik, coğrafi ve bilimsel gelişmeler, doğa ile daha sömürücü bir ilişkinin başlamasına neden olmuştur. Amerika'nın keşfi ve birkaç yıl sonra da Vasco da Gama'nın Ümit Burnu çevresine, Doğu Afrika ve Hindistan kıyılarına yapmış olduğu uzun gemi yolculuğu, bugün sömürge haline gelmiş toprakların bulunması anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte kapitalizmin doğuşu, yaban hayatının, insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir ölçekte kaybolmasına yol açmıştır. Ticaretin yayılması, yüz milyonlarca büyük hayvanın tacirlerin elinde ölmesiyle sonuçlanmıştır. Örneğin 17. yüzyılda sadece Kuzey Amerika'da kürkleri için 10-15milyon arasında kunduzun öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Kunduz neslinin gittikçe azalması nedeniyle ise bölge ekolojisinde şiddetli bir değişim olmuş ve bu durum diğer türlerin de azalmasına neden olmuştur (Foster, 2008: 44-47).

Kapitalizmin merkantilist çağının ekolojik etkileri sadece kâr için hayvan türlerinin yok edilmesiyle kalmamıştır. Bu etkiler, doğanın dönüştürülmesine ve insan emeğine boyun eğdirilmesine dayanan, dünya çapında bir ihracat için ürün üretimi sisteminin yaratılmasında da görülmektedir. Bu ürünlerin başında ise şeker kamışı gelmektedir (Foster, 2008: 48). Merkantilist dönem, 18.yüzyıla gelindiğinde ise en gelişmiş kapitalist ekonomi olan Hollanda'nın yerini alan İngiltere'de ticarî, tarımsal ve madencilik kapitalizmini tanımlamıştır. Baharat, şeker, çay, kahve, tütün, altın, kürk ve köle ticaretinden elde edilen kazançlar, kırsal alanlarda, Raymond Williams'ın "16.-18. yüzyıllardaki kır ev sistemi" dediği şeyde kendini gösteren İngiltere'nin feodalizm sonrası toplumsal düzenine derece derece girmiştir. Bu koşullar ise, 18. yüzyılın sonlarında başlayan Sanayi Devrimini hazırlamıştır. Sanayi Devrimi ise kapitalizmin çevre ile olan ilişkisine yeni bir gerginlik eklemiştir. Her ne kadar merkantilist dönemin ticari ve tarımsal devrimleri, insanın yerküre ile olan ilişkisini global düzeyde değiştirmeye başlamış idiyse de, merkantilizm temelde gelişimin yaygın bir evresidir. Gerçekleştirdiği değişiklikleri ekolojik dönüştürme yoluyla değil, ekolojik ele geçirme süreciyle yapmaktadır. Makine kapitalizminin doğuşu ise, orijinal zenginlik kaynaklarının –toprağın ve emeğin-sermayeye tâbi kılınışını mümkün kılmıştır. Kendi iç mantığı gereği, toprak ve emek gibi sanayinin gerekli öğelerini metalaştırma yönünde kullanan ve bunu varoluşun doğal ve insani temellerinin altını oymaksızın yapamayan kapitalizm, kendisini gittikçe daha çok çevre ile savaş içerisinde bulmuştur ve bu durum günümüze kadar devam edegelmiştir (Foster, 2008: 57-59).

Günümüz de ise dünya çapındaki krizin yeni bir aşamasına girilmiştir. Bu aşamada insanların ekonomik etkinlikleri, yaşamın temel koşullarını büsbütün yeni bir biçimde etkilemeye başlamıştır. Bu yeni ekolojik aşama, yüzyılın başlarında ortaya çıkan tekelci kapitalizmle ve bilimle sanayi arasındaki ilişkilerle doğrudan ilintilidir. Biyolojik yollarla çözülebilir olmayan, - doğal çevrimlerle

çözülüp parçalanmayan- sentetik ürünler, sanayi üretiminin temel öğeleri haline gelmiştir. Üstelik dünya ekonomisi büyümeyi sürdürürken, ekonomik süreçlerin boyutu, dünyanın ekolojik çevrimleri ile boy ölçüşmeye başlamış ve daha önce hiç görülmemiş biçimde ekolojik felaketlere kapı aralamıştır (Foster, 2008: 123).

2. İslam'ın Tüketim Kültürü ve Çevre Hakkındaki Prensipleri

Tüketimin eski dildeki karşılığı istihlâk , “helak etme” den gelmektedir. Bu açıdan tüketim, öncelikle bir eksiltme faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Daha önce tüketimin tanımındaki en önemli unsurun ihtiyaçların tatmin edilmesi olduğu üzerinde durulmuştu. İslâm açısından bakıldığında ise ihtiyaç kavramının daha çok hukuksal bir zemine tartışıldığını söylemek mümkündür. İslâm'da nelerin zorunlu ihtiyaç olduğu ve nelerin ihtiyaç dışı kabul edilebileceği konusu hukuku ilgilendiren bir konu olarak görülmüştür. Bununla birlikte genel olarak kişinin ihtiyaçlarını üç başlık altında sınıflandırmak öteden beri uygulanmaktadır: Zorunlu maddeler, rahatlık ve kolaylık sağlayıcılar, lüks maddeler.

- a) Zorunlu maddeler: Yerine getirilmesi zorunlu olan ihtiyaçlardır. İslam hukukunda bu ihtiyaçlara “havâic-i asliye” yani “zorunlu ihtiyaçlar” denir.
- b) Rahatlık ve kolaylık sağlayıcılar: Tüketimi ile kullanıcının zamanını, malın parasal değerinden daha çok arttıran araçlardır.
- c) Lüks maddeler: Tüketimi kişinin verimliliğini arttırmayan hatta belirli bir ölçüde düşüren malları kapsamaktadır. Pahalı ve süslü giysiler, pahalı arabalar, mobilyalar, saray yapılı binalar, ev işleri için yeterinden çok yardımcı ve uşaklar lüks sayılabileceklerden bazılarıdır (Mannan, 1973: 131).

İslam hukukçuları, genel olarak zorunlu ihtiyaçları ise şu şekilde tespit etmişlerdir: 1. Kişinin oturacağı evi, 2. Giyeceği elbiseleri, 3. Evinin eşyası (mobilyaları), 4. Kullandığı silahları, 5. Bindiği hayvanı veya arabası, 6. İlim adamının kitapları, 7. Sanatçının aletleri, 8. Ticarete kullanmadığı bir yıllık nafakasını temin edecek miktardaki yiyecek ve içecek malzemesi (Ezherli, t.y: 16-18). İslam hukukunda zorunlu ihtiyaçların belirlenmesi, bu ihtiyaçlardan arta kalan miktarın (nisap miktarı) zekâta tabi olması açısından önemlidir. Yine zorunlu ihtiyaçların belirlenmesi konusunda yapılan bu tasnif, konuyla ilgili genel bir çerçeve çizmiş olup, zorunlu ihtiyaçlar yalnızca belirtilen tüketim kalemleriyle sınırlı tutulmamıştır. Bununla birlikte İslam hukukçuları, yapılan bu değerlendirmelerin yaşanılan toplum, zaman, mekân, sosyo-ekonomik koşullara göre değişebileceğini vurgulamışlardır. Ancak bir taraftan ihtiyacın öznel karakteri, diğer taraftan zekât vermesi gereken bireyde aranan ekonomik yeterlilik kriteri, zorunlu ihtiyaçların nesnel olarak belirlenmesini gerekli kılmıştır (Yaran, 2007: 85, 150-152). Ancak belirtilmelidir ki İslâm dini zorunlu ihtiyaçların gi-

derilmesinde kullanılan tüketim maddelerinin, nitelik ve nicelik olarak aşırıya kaçmamasını, orta olmasını tavsiye etmektedir. Bununla birlikte ortanın ne olduğunun belirlenmesi konusunda ise gerek din gerek felsefe kesin sınırlar çizmemekte, bunun cevabını bireylere, kültürlere, medeniyetlere bırakmaktadır (Köroğlu, 2012: 75).

İslâm dininin insan ihtiyaçları konusundaki bu bakış açısının yanı sıra tüketim konusunda da temel prensipler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu prensipler, doğruluk, temizlik, itidal, bağlı ve erdemlilik. Doğruluk ilkesinde, felsefi anlamda bir doğruluk değil, insanların tüketimde Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmeleri gerektiği kastedilmektedir. Yani, helal olan şeylerin tüketilmesi, haram olanların tüketiminden uzak durulmasıdır (Arslan, t.y: 44). Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emr olunduğun gibi dosdoğru ol! Ve aşırı gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir (Hud, 11/112). Buyrulmaktadır. Yine helal rızıkların yenmesi haramdan uzak durulması anlamında "Allah'ın size helal ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiye ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun (Maide5/88)." "Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yiye (En'am, 6/118)." "Durum böyle. Her kim, Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır. (Haram olduğu) size okunan hayvanların dışında kalan hayvanlar size helal kılındı. O halde pislikten, putlardan sakının. Yalan sözden sakının" (Hâc, 22/30) buyrulmaktadır.

İkinci ilke ise temizliktir. İnsanlara faydası olan temiz şeylerin tüketilmesi zararlı olanlardan kaçınılması anlamına gelmektedir (Mannan, 1973: 127). Bu konuda ise Kur'an-ı Kerim'de "Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yiye, eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, onun nimetine şükredin" (Bakara, 2/172). Buyrulmaktadır. Yine başka bir ayette de "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yiye, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır" (Bakara, 2/168) buyrulmaktadır tüketilecek şeylerin temiz ve helâl olması gerektiği konusunda önemle durulmuştur.

Üçüncü ve en önemli ilkelerden birisi de itidal ilkesidir. Bu ilke ile ne cimriliğe düşmek tavsiye edilmiş ne de israf kabul edilmiştir. Önemli olan, ikisinin arasında dengeli ve ölçülü bir tüketim faaliyetinin gerçekleştirilmesidir (Mannan, 1973: 128). Kur'an-ı Kerim'de bu konuda "Yiye, için, israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez." "De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı (yarattığı) süsü ve güzel rızıkları kim haram kıldı? De ki onlar, dünya hayatında (inanmayanlarla birlikte) inananlarıdır. Kıyamet gününde ise, yalnız müminlerindir. İşte, bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz." buyrulmaktadır (Araf, 7/31-32).

Dördüncü ilke ise bağlı ilkesidir. Bu ilkeye infak ilkesi denilmesi mümkündür. Bu ilke, Allah'ın insanlara karşılıksız bir şekilde verdiği nimetlerden, ihtiyaç-

larının dışında kalanlardan ihtiyaç sahiplerine verilmesi anlamını taşımaktadır (Mannan, 1973: 129). Nitekim Bakara suresi 219. ayette “Sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. “İhtiyaç fazlasını” de. Allah size ayetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.” buyrulmaktadır.

Son ilke ise erdemlilikdir. Bu ilkede de tüketim maddelerinin usulüne uygun tüketilmesi, nimete karşı şükran borcunun yerine getirilmesi, kendisine ikramda ve yardımda bulunanlara karşı kadirşinas olunması ve nihayette kişinin Allah’a karşı şükürden ve O’nu anmadan geri kalmaması anlamlarını içermektedir (Mannan, 1973, 130).

Buna ek olarak, İslâm’da israfa neden olan harcamaların yasaklandığı ve konu üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. Daha önce belirtmiş olduğumuz “yiyin, için, israf etmeyin” mealindeki Araf Suresi 31.ayete ek olarak En’am Suresi140.ayette de “ Allah’ın kendilerine ihsan ettiği rızıkı, Allah’a iftira ederek, haram sayanlar muhakkak ki maddi ve manevi en büyük zarara uğramışlardır.” denilmekte ve Allah’ın helal olarak verdiği nimetleri haram sayarak onlardan uzaklaşmanın yasaklandığı ve bunun da bir israf olduğu ifade edilmektedir. Bu da göstermektedir ki helali haram, haramı helal yapmak, az da olsa malı yasaklanmış şeylere harcamak, malı tamamen ziyan etmek israf sayıldığı gibi mali meşru bir sahada fakat aşırı derecede harcamak da israf sayılmaktadır (Yeniçeri, 1996: 84).” Bununla birlikte “israfi, harcamanın iki yanından birine, öbür yanına da cimriliği koyanlar ifrat ve tefrite işaret etmişlerdir. Kur’an bu hususta; kıyamet gününde cimrilerin cimrilik ettikleri şeylerle birlikte hesaba çekileceğini, doğal olarak insanların istifade etmesi gerekirken ihtiyaç sahiplerinden sakınılan mal ve mülkün asıl sahibinin Allah olduğunu belirtir. Aynı zamanda saçıp savurarak ortada üzgün ve yenilmiş bir halde kalmanın da pek hoş olmadığını, en akıllıca davranışın orta yolu tutmak olduğunu yani iktisatlı davranmanın gerektiğini vurgular (Arslan, t.y: 37).”

İslam bununla da kalmamış, bazı tüketim davranışlarını da yasaklamıştır. Bunlar; hasislik (cimrilik), tebzir, teref (nimet içinde azmak, sefahate düşkünlük) , ve malı zayi etme gibi davranış biçimleridir (Arslan, t.y: 38). Hasislik, cimrilik anlamına gelmektedir. İslam’ın tüketim anlayışında cimrilik yasaklanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de bu konuda “Allah’ın kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu, onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır (Al-i İmran, 3/180).” “Ey iman edenler! Biliniz ki hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolunda engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele (Tevbe, 9/34).” buyrulmaktadır.

İslam'ın tüketim konusunda kaçınılmasını istediği ikinci davranış ise tebzirdir. Malı boş yere saçıp savurmak anlamına gelmektedir (Yeniçeri, 1996: 85). Kur'an-ı Kerim'de bu konuda "Hısıma, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Malını tebzir ile saçıp savurma. Çünkü mübezzirler (saçıp savuranlar) şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür." buyrulmaktadır (Hac, 88/30).

Bir diğer yasaklanan davranış olan teref ise nimette azmak, sefahate düşkünlük demektir. Aynı zamanda tebzirde ileri gitme anlamına gelmektedir (Arslan, t.y: 38). Konuyla ilgili olarak, Kur'an-ı Kerim'de "Biz bir kenti yok etmek istediğimizde sefihlere emrederiz. Orada bozgunculuk yaparlar. Böylece üzerlerine söz (ceza) gerçekleşir. Orasını tamamen yerle bir ederiz" (İsra, 17/16) ayeti örnek olarak verilebilir.

Son olarak malı yok etmek ise, malı helak etmek, ortadan kaldırmaktır. Aynı zamanda bu kapsama yukarıda saydığımız dört unsur da dâhil edilmektedir (Arslan, t.y: 13).

Bunlara ek olarak İslam'da gösterişçi harcamaların da israfa yol açan bir durum olması nedeniyle yasaklandığı görülmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu konu ile ilgili olarak "O der ki, yığın yığın mal telef ettim (Beled, 90/6)." Buyrulmaktadır. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de dünya nimetlerinin insan için yaratıldığı, insanların bunlardan faydalanması gerektiği, ancak dünya nimetlerinin insanı kötü yollara sevk etmemesi gerektiği şu şekilde bildirilmiştir: "Bilin ki (ahiret kazancına yer vermeyen) dünya hayatı, ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir öğünüştür. Mallarda ve evlatlarda bir çoğalıştır. Bunun misali, bitirdiği nebat, ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. Fakat sonra o nebat kurur da sen onu sapsarı bir hale getirilmiş görürsün. Sonra da o, bir çer çöp olur. Ahirette çetin azap vardır. Allah'ta mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatından faydalanmak bir aldaniş faydasından başka bir şey değildir (Hadid, 57/20). "(Allah bunu)elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez" (Hadid, 57/23). Yine başka bir ayette "O mal, o oğullar, dünya hayatının ziynetidir. Bekaya erecek iyi (amel ve hareketler) ise Rabbinin nezdinde sevapça da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır (Kehf, 18/46)." buyrulmaktadır.

İslam'ın tüketim hakkındaki temel prensiplerine bu şekilde değindikten sonra çevre ile olan ilişkisini değerlendirdiğimizde öncelikle belirtmeliyiz ki İslam düşüncesine göre bütün kâinat Allah tarafından yaratılmıştır. Gökleri, güneş, ay ve yıldızlarla; yeryüzünü çiçekler, ağaçlar ve çeşitli hayvan türleriyle süsleyen Allah'tır. Bu açıdan kâinat, bütün zenginliği ve canlılığıyla Allah'ın eseri ve sanatıdır. Her şeyin esas maliki de O'dur (Yapıcı, 2011: 25). Allah'ın her şeyin mutlak sahibi oluşunun anlamı ise, insanın sahip olduğu özel mülkiyetin mutlak bir mülkiyet olmamasıdır. Özel mülkiyet, insanın yeryüzünde halife oluşunun

bir sonucu olup, mülkün asıl ve mutlak sahibinin iradesine uygun olarak kullanılması gerekmektedir (Ardoğan, 2012: 101).

Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Bununla beraber, doğu da Allah'ın, batı da Allah'ındır. Artık nereye dönerseniz dönün, orası Allah'a çıkar. Şüphe yok ki Allah'ın rahmeti geniştir. O, her şeyi bilendir (Bakara, 2/115)." buyrulmaktadır.

Bu temel prensiple birlikte Kur'an, ne tabiat ile tabiatüstü arasında; ne de insanlar ile tabiat âlemi arasında kesin bir sınır çizmemekte, bu açıdan, tabiat âlemini insanoğlu tarafından fethedilebilecek ve boyun eğdirebilecek bir düşman olarak değil, aksine onun dünya hayatında ve hatta bir manada nihai kaderinde yer alan hayatının ayrılmaz bir parçası olarak telakki etmektedir.

Bu açıdan tabiat, Allah tarafından yaratılmış ve insanoğluna emanet olarak verilmiştir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı (Bakara, 2/29)." "Allah, öyle bir Allah'tır ki; gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı; emri gereğince denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi, ırmakları da emrinize verdi" (İbrahim, 14/32).

"Görmedin mi ki Allah, bütün yerdekileri ve emriyle denizlerde akıp giden gemileri hep sizin buyruğunuz altına verdi. Göğü de izni olmaksızın yere düşmekten o tutuyor. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatlidir, çok merhametlidir (Hac, 88/65). " O, göklerde ve yerde bulunan her şeyi kendinden bir lütuf olarak sizin hizmetinize vermiştir. Şüphesiz bunda düşünen topluluklar için ibret ve deliller vardır (Casiye, 45/13)." "Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır. Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için ibret vardır. Yine denizden taze et yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkararsınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yararak gittiklerini görüyorsun. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır (Nahl, 16/12-14)." buyrulmaktadır.

Dolayısıyla insanoğlu, kıyamete kadar tabiatla kendisine verilmiş olan her şeyi kullanacak, ondan faydalanacaktır. Ancak tabiatdaki maddelerden bir kısmı hemen kullanıma uygun olup, pek çok madde ise ham halde bulunmaktadır. Ham halde bulunanlar, üretim mekanizmalarından geçirilerek kullanıma uygun hale getirilmektedir. Bu nedenle insan, ihtiyacı olan pek çok şeyi üretmek zorundadır. Ama üretim, aynı zamanda tabiatı tüketme anlamı na gelmektedir. Bundan dolayı yalnızca tüketirken değil, üretirken de dikkatli olmak gerekmektedir. Nitekim tabiatla muazzam bir denge bulunmaktadır. Hem üretirken hem de tüketirken bu dengeye zarar verilmemesi esastır (Yapıcı, 2011: 23). Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Yedi kat göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Gözünü çevir de bir bak: Herhangi bir kusur görebilir misin? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de

bir bak, göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) aciz ve bitkin halde sana dönecektir (Mülk, 67/3).”

“Güneş ve ay bir hesapla hareket ediyorlar. Yıldızlar ve ağaçlar da secde halindedir. Allah göğü yükseltti ve mizanı(ölçüyü) koydu. Tâ ki ölçüde ve tartıda haddi aşmayasınız. Ölçüde ve tartıda adil olun. Ölçüde ve tartıda zarar vermeyin. Yeri de bütün varlıklar için yaşanır hale getirdi. Orada çeşit çeşit meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır. Saplı samanlı hububat ve hoş kokulu çiçekler vardır...” (Rahman, 55/5-12). “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi)bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah’a şirk koşmayın (Bakara, 2/22).” buyrulmaktadır.

Bu ayetlerde insanoğlunun dikkati evrende mevcut olan mükemmel dengeye çekilmekte ve insanoğlunun bu dengeyi ancak aşırılıklardan uzak durarak, haddi aşmadan, itidal yolunu takip ederek koruyabileceği önemle belirtilmektedir. Bu açıdan israfın bir kez daha yasaklanmış olduğunu söyleyebiliriz. Konuyla ilgili olarak Araf Suresi 31. ayeti “Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyin ve yiyeğin, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah, israf edenleri sevmez.” Ve Taha Suresi 81. ayeti “Size verdiğimiz rızıkların en temizlerinden yiyeğin ve bunda taşkınlık etmeyin, sonra üzerinize gazabım iner. Kimin üzerine de gazabım inerse, muhakkak o mahvolur.” Örnek olarak verebiliriz.

İslam’ın çevre konusunda itidali tavsiye etmesine ek olarak üzerinde durduğu diğer önemli bir unsurun da temizlik olduğunu söyleyebiliriz (bkz. Karakaş, 2011: 33-37; Armağan, 2005: 23-27). İslâm’da temizlik ile iman etme arasında doğrudan bir ilişki kurulmuş olup, ibadetlerin kabul edilmesinin ilk şartı olarak da temizlik ön plana çıkarılmıştır. Bu konuda Kur’an-ı Kerim’de “ Ey bürünüp sarınan (Resulüm)! Kalk ve insanları uyar. Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiselelerini tertemiz tut. Kötü şeyleri terket” (Müddesir, 74/1-5) buyrulmaktadır. Burada kastedilen hem maddi hem de manevi temizliktir. Bunun yanı sıra hadis-i şeriflerde mekân temizliği üzerinde de durulduğu, çevrenin kirletilmemesinin ve temiz tutulmasının emredildiği görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber “ Lanete uğramış olmaktan sakının. Ashab: -Bunlar da kim, ey Allah’ın Resülü diye sorunca, Resulullah açıklar: Halkın gelip geçtiği yollar, gölgelendikleri yerlerde abdest bozanlardır (Müslim, Taharet: 68)Buyrulmaktadır. Yine “İman yetmiş küsür şubedir. En üst şubesi “ La ilahe, illallah sözü, en aşağısı da yoldan ‘eza’yı (rahatsız edici şeyi) kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir (Müslim, İman: 58).” Ve “Allah, mümine eziyet edilmesini sevmez” (Tirmizi, Edep: 59). Hadisleri de bu konu için birer örnek teşkil etmektedir.

Bunun yanı sıra İslâm, doğal çevrenin ve içinde barındırdığı canlıların korunmasına ve devamlılığına da büyük önem vermiştir. İslâm dininin ağaç dikme konusundaki teşvikleri ve hayvanların korunması konusundaki emir ve tavsiyeleri bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber ağaç

dikilmesinin önemini belirtmek üzere“ Müslümanlardan bir kimse ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır (Müslim, Müsakat: 7, 8, 10). “Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek zamanınız varsa mutlaka dikiniz” (Müsned, 5/554, 440) buyurmaktadır.

Doğal çevrenin ayrılmaz bir parçası ve insanoğlunun emrine verilmiş olan hayvanların (Yasin, 36/71) korunması ve onlara iyi davranılması konusunda da Hz. Peygamber, “Merhamet edene Allah da merhamet eder, siz yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin” (Ebu Davud, Edeb: 58; Tirmizi, Birr: 16). Buyurmaktadır. Bunun yanı sıra “köpeğe zor şartlarda su veren adamın affedilmesi, kediyi hapsedip açlıktan ölmesine sebep olan kadının cehennemlik olması,(Müslim, Tevbe: 49) deveye aşırı yük yükleyip aç bırakan kimsenin azarlanması (Müslim, Libas: 106) da İslâm’ın hayvanlara verdiği değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Sonuç

İnsan hayatını tüketerek devam ettirebilmektedir. Bu açıdan tüketim davranışı zorunludur. Ancak başlangıcı 15.yüzyıla kadar dayandırılabilir bir ekonomik sistem olan kapitalizm ile birlikte tüketim artık ihtiyaç giderme davranışı olmaktan çıkmış, bireylerin kendilerini ifade ettikleri, prestij ögesi olarak hayat bulan, nihayetinde “tüketiyorsam o halde varım” şeklinde sloganlaştırılabilen bir yaşam tarzı haline gelmiştir. Bu yaşam tarzının hâkim olduğu yerler ise daha çok ileri derecede sanayileşmiş, ekonomisi gelişmiş ülkelerdir. Buralarda üretilen kültür ise kitle iletişim araçlarının da etkisiyle bütün dünyaya yayılmış ve etkisini en küçük yerleşme birimlerinde bile gösterir hale gelmiştir. Yaşadığımız dünyanın kaynaklarının özellikle gelişmiş ülkeler tarafından sınırsız ve sorumsuzca tüketilmeye çalışılması bir taraftan Üçüncü Dünyada yaşayan insanların açlıktan ölmesine diğer taraftan da evrendeki ekolojik dengenin bozulmasına ve neticesinde pek çok çevre felaketinin yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu kötü gidişe dur denilebilmesi açısından ise İslâm’ın bakış açısı oldukça dikkate değerdir. İslâm, israfı ve gösterişe dayanan her türlü tüketimi yasaklamakta, aşırılıklardan uzak, sade, itidalli bir hayat tavsiyesinde bulunmaktadır. Ancak ihtiyacı kadar tüketen ve daha da önemlisi yetinen bireyler ve toplumlar sayesinde evrendeki ekolojik dengenin korunacağını belirtmektedir. Bununla birlikte İslâm, çevrenin korunması, gelecek nesillere aktarılması konusunda evrendeki her şeyin emrine verilmiş olduğu insanın, mutlak bir mülkiyet hakkına sahip olmadığını belirtmekte, bu açıdan bir emanetçi olduğunu ve Yararıya karşı sorumlu olduğunu sık sık hatırlatmakta, teşvik ve tavsiyelerde bulunmasının yanı sıra, koyduğu temel prensiplerle de insanlığa yön vermektedir.

Notlar

- (*) Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
(**) Bu makale, Gümüşhane Üniversitesi ve ÇEKÜD tarafından düzenlenmiş olan “Çevre Sempozyumu” nda sunulan tebliğden geliştirilmiştir.

Kaynaklar

- Ardoğan, R., *Tüketim, Nüfus ve Çevre Sorunları: Orantısız Denklem*, 4, 81-106, 2012.
Armağan, S., *İslâm ve Çevre*, Gündönümü Yayınları, İstanbul, 2005.
Arslan, H., *İslâm'da Tüketici Hakları*, T.D.V Yayınları, Ankara, Tarihsiz.
Başkaya, F., *Küreselleşme mi? Emperyalizm mi? Piyasacı Efsanenin Çöküşü*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999.
Baudrillard, J., *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
Durakbaşı, A., Cindoğlu, D., *Tezgâh Üstü Karşılaşmalar Toplumsal Cinsiyet ve Alışveriş Deneyimi, Kültür Fragmanları, Türkiye'de Gündelik Hayat*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2003.
Ebu Davud, Süleyman b.Eş'as Es- Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud*, Çev: Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniel, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987.
el-Müslim, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Ter: Ahmet Davudoğlu, İstanbul, 1978.
Ellwood, W., *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
Ezherli, İ., *Zekât*, D.İ.B Yayınları, Ankara.
Foster, J.B. *Savunmasız Gezegenin Kısa Ekonomik Tarihi*, 2.baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2008.
Giddens, A., *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
Gorz, A., *İktisadi Aklın Eleştirisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
Gouverneur, J., *Kapitalist Ekonominin Temelleri-Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahline Giriş*, İmge Yayınları, Ankara, 1997.
Harvey, D., *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
Illich, I., *Tüketim Köleliği*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.
İbn-i Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1978.
Karakas, V., *Farklı Bir Bakış Açısıyla Kur'an ve Sünnette Çevre*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.
Karalar, R., Kiracı, H., “Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63-76, 2011.
Kozakoğlu, A., *Anahtar Tüketicide*, İslâm, 1999.
Koroğlu, C. Z., *Tüketim Kültürü ve Din*, G.Ü. Yayınları, Gümüşhane, 2012.
Lefebvre, H., *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
Mannan, M.A., *İslâm Ekonomisi, Teori ve Pratik*, Fikir Yayınları, İstanbul, 1973.
Marshall, G., *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
Meriç, C., “Liberalizm Yahut Hür Bir Kümeste Hür Bir Tilki”, ss. 9-13, *İlim ve Sanat*, 1988.
Odabaşı, Y., *Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, Sistem Yayınları, İstanbul, 1999.
Swingewood, A., *Kitle Kültürü Efsanesi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
Tirmizi, *Sünenü't Tirmizi*, Çev: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, 1981.
Yapıcı, S., *İslam, İnsan ve Çevre*, Anıl Matbaacılık, Ankara, 2011.
Yaran, R., *İslâm Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, M.Ü. İ.F. Yayınları, İstanbul, 2007.
Yeniçeri, C., *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 1996.
Wallerstein, I., *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
Weber, M., *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999.